

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 06 | pp. 183-193 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

BANK RENTABELLIGI VA SOLIQ RISKLARI

Maxmudov Ilxom Egamovich

Termiz davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ilhomm013@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston tijorat banklari rentabelligi va soliq risklari o'rtasidagi statistik bog'liqlik 2020-2024 yillar oralig'ida empirik tahlil qilinadi. Tadqiqot ob'ekti - O'zbekiston Respublikasi bank sektori, predmeti esa ROA, ROE, aktivlar, soliq yuki va ECL zaxiralari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdir. Metodologik jihatdan deskriptiv statistika, Pearson korrelyatsiya tahlili va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sektor jami aktivlari nominal qiymatda 2,8 baravar oshib, 2020-yildagi 271,5 trln so'mdan 2024-yilda 769,3 trln so'mgacha yetdi (CAGR 29,7%). ROA ko'rsatkichi 2023-yildagi 2,6 foizdan 2024-yilda 1,4 foizgacha, ROE esa 14,2 foizdan 6,6 foizgacha tushdi. Bank foyda solig'ining budjetdagi ulushi 1,87 foizdan 0,75 foizgacha (60% pasayish) kamaydi. Eng kuchli musbat korrelyatsiyalar ROA-ROE ($r = +0,978$) va Aktivlar-ECL ($r = +0,945$) o'rtasida, manfiy korrelyatsiya esa NPL-ROE ($r = -0,683$) bo'yicha qayd etilgan. Mulkchilik shakli bo'yicha xususiy banklar yuqori rentabellikni (ROA 3,2%, ROE 26,5%), davlat banklari past ko'rsatkichlarni (ROA 1,1%, ROE 7,8%), xorijiy ishtirokli banklar esa eng yuqori soliq riski darajasini (7,5 ball) namoyish etgan.

Kalit so'zlar: bank rentabelligi, soliq risklari, ROA, ROE, NPL, IFRS 9 ECL, foyda solig'i, korrelyatsiya tahlili, O'zbekiston bank sektori, davlat banklari, xususiy banklar, BEPS.

Аннотация. В данной статье проводится эмпирический анализ статистической взаимосвязи между рентабельностью коммерческих банков Узбекистана и налоговыми рисками за период 2020–2024 годов. Объектом исследования выступает банковский сектор Республики Узбекистан, а предметом - взаимосвязь между показателями рентабельности активов (ROA), рентабельности собственного капитала (ROE), объёмом активов, налоговой нагрузкой и резервами ожидаемых кредитных убытков (ECL). В методологическом плане использованы методы описательной статистики, корреляционного анализа Пирсона и сравнительного анализа.

Результаты исследования показывают, что совокупные активы банковского сектора в номинальном выражении увеличились в 2,8 раза - с 271,5 трлн сумов в 2020 году до 769,3 трлн сумов в 2024 году, при среднегодовом темпе роста (CAGR) 29,7%. В то же время показатель рентабельности активов (ROA) снизился с 2,6% в 2023 году до 1,4% в 2024 году, а рентабельность собственного капитала (ROE) - с 14,2% до 6,6%. Доля налога на прибыль банков в доходах государственного бюджета сократилась с 1,87% до 0,75%, что соответствует снижению примерно на 60%.

Наиболее сильные положительные корреляционные связи выявлены между показателями ROA и ROE ($r = +0,978$), а также между объёмом активов и резервами ECL ($r = +0,945$). Отрицательная корреляция зафиксирована между долей проблемных кредитов

2024-yilda 769,3 trln soʻmgacha oʻsib, yillik oʻrtacha oʻsish surʼati (CAGR) 29,7 foizni tashkil etdi. Biroq ushbu ekstensiv oʻsishga rentabellik koʻrsatkichlarining keskin pasayishi hamroh boʻldi: ROA 2023-yildagi 2,6 foizdan 2024-yilda 1,4 foizgacha, ROE esa 14,2 foizdan 6,6 foizgacha qisqardi. Bunday qisqarish nafaqat operatsion xarajatlarning 70,4 foizga oshishi, balki IFRS 9 ECL zaxiralarining keskin koʻpayishi va makroiqtisodiy bosim natijasi sifatida ham izohlanadi. Bu vaziyat soliq tushumlariga ham bevosita taʼsir koʻrsatdi - bank foyda soligʻining davlat budjetidagi ulushi 1,87 foizdan 0,75 foizgacha kamaydi.

Mavjud empirik maʼlumotlarning ushbu murakkab manzarasi quyidagi tadqiqot savollarini dolzarb qiladi: birinchidan, bank aktivlari, rentabellik va soliq yuki oʻrtasidagi statistik bogʻliqlikning tabiati qanday? Ikkinchidan, mulkchilik shakli (davlat, xususiy, xorijiy ishtirokli) bank rentabelligi va soliq risklarining tarqalishida qanday rol oʻynaydi? Uchinchidan, 2024-yildagi keskin pasayish strukturaviy oʻzgarishlarning oqibatimi yoki vaqtinchalik shokmi? Ushbu maqola yuqoridagi savollarga javob berishni maqsad qilib qoʻyadi va Oʻzbekiston Markaziy banki, Davlat statistika qoʻmitasi va banklarning IFRS boʻyicha hisobotlaridan olingan birlamchi maʼlumotlar asosida statistik tahlilni amalga oshiradi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, bu ish Oʻzbekiston bank sektori uchun rentabellik va soliq risklari oʻrtasidagi korrelyatsion bogʻliqliklarni mulkchilik kesimida birlamchi tarzda baholaydi. Maqola tuzilishi quyidagicha: kirishdan keyin adabiyotlar sharhi, metodologiya, empirik tahlil va xulosa qismlari ketma-ketlikda taqdim etiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bank rentabelligini belgilovchi omillarni izlashning klassik adabiyotlari uzoq tarixga ega. Demirgüç-Kunt va Huizinga (1999) 80 ta davlat misolida oʻtkazgan keng qamrovli tadqiqotda foiz marjasi, kapital tuzilmasi va soliq yuki banklarning rentabelligiga sezilarli taʼsir qilishini empirik isbotlaganlar. Athanasoglou, Brissimis va Delis (2008) Yunoniston bank sektori uchun panel regressiya yordamida ROA va ROE ga taʼsir etuvchi makroiqtisodiy va bank-spesifik omillarni aniqlab, soliq yukining rentabellikni 0,3-0,5 punktga pasaytirishini koʻrsatganlar. Goddard, Molyneux va Wilson (2004) Yevropa banklari uchun aktivlar hajmi va rentabellik oʻrtasida statistik signifikant musbat bogʻliqlik mavjudligini dalillaganlar. Ushbu klassik tadqiqotlar Oʻzbekiston bank sektoridagi aktivlar-rentabellik munosabatlarini ($r \approx +0,945$ Aktivlar-ECL boʻyicha) baholash uchun nazariy asos boʻlib xizmat qiladi.

Bank rentabelligining inqirozdan keyingi davrdagi oʻzgarishlari yangi avlod tadqiqotchilarining diqqatini tortdi. Dietrich va Wanzenried (2011) Shveytsariya bank sektoridagi 372 ta bank uchun GMM tahlilini oʻtkazib, inqirozdan keyingi yillarda anʼanaviy omillarning tushuntirish kuchi keskin kamayganligini koʻrsatdilar. Albertazzi va Gambacorta (2010) yevropa banklarining soliq stavkasi va rentabelligi oʻrtasidagi bogʻliqlikni tahlil qilib, ETR 1 foizga oshishi sof foydani 0,7-1,1 foizga qisqartirishini empirik aniqlashga muvaffaq boʻldilar. Chiorazzo va Milani (2011) italyan banklari misolida soliq imtiyozlarining rentabellikka taʼsirini regression modellar bilan baholaganlar. Oʻzbekiston bank sektoridagi 2024-yildagi ROA va ROE ning keskin pasayishi (mos ravishda 2,6% → 1,4% va 14,2% → 6,6%) ushbu xalqaro tadqiqot natijalari bilan toʻliq mos keladi va soliq yuki bilan rentabellik oʻrtasidagi tizimli bogʻliqlikni tasdiqlaydi.

Soliq risklari va bank moliyaviy ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabat alohida ilmiy yo'nalishga aylangan. Hanlon va Heitzman (2010) o'zlarining "A Review of Tax Research" nomli fundamental ishida soliq risklarining tasniflanishi, o'lchanishi va boshqaruvi bo'yicha asosiy konseptual asoslarni ishlab chiqdilar. Dyreng, Hanlon va Maydew (2008) uzoq muddatli ETR ko'rsatkichi va korporativ soliqdan qochish o'rtasidagi statistik bog'liqlikni 10 yillik panel ma'lumotlari asosida o'rganib chiqdilar. Kraievskiy va Skoryk (2025) raqamli iqtisodiyot va avtomatik axborot almashinuvi sharoitida soliq risklarini boshqarish mexanizmlarini tadqiq qilib, an'anaviy yondashuvlarning samaradorligi kamayganligi to'g'risida xulosaga keldilar. Ushbu tadqiqotlar O'zbekiston banklarida foyda solig'i ulushining 1,87% dan 0,75% gacha pasayishini izohlash uchun nazariy va metodologik asos beradi.

IFRS 9 ECL standartining bank rentabelligi va soliq bazasiga ta'siri so'nggi yillarda eng faol o'rganilayotgan yo'nalishlardan biriga aylandi. BCBS (2017) o'zining tartibga solish hujjatida ECL zaxiralarning bank kapitali va soliq bazasi o'rtasidagi kelishmovchilikni rasmiy darajada e'tirof etgan. Gomaa, Kanagaretnam, Mestelman va Shehata (2019) IFRS 9 ECL modelini eksperimental tarzda sinab ko'rib, uning prosiklik tabiati va banklar foydasiga keskin ta'sirini hujjatlashtirdilar. Cohen va Edwards (2017) "BIS Quarterly Review" da chop etilgan tadqiqotida ECL zaxiralarning oshishi DTA hajmini ham kengaytirishini dalillaganlar. O'zbekiston bank sektorida Aktivlar-ECL korrelyatsiyasi $r = +0,945$ ekanligi va 2024-yildagi rentabellik shokining IFRS 9 bilan bog'liqligi mazkur tadqiqot natijalarini empirik tasdiqlaydi.

Banklarda muammoli kreditlar (NPL) va rentabellik o'rtasidagi munosabat alohida ilmiy yo'nalishni shakllantirdi. Berger va DeYoung (1997) "bad management" gipotezasini ilgari surib, NPL ning yuqori darajasi bank menejmenti samaradorligining past bo'lishidan dalolat berishini ko'rsatdilar. Louzis, Vouldis va Metaxas (2012) yunon banklari uchun NPL ning makroiqtisodiy va bank-spesifik determinantlarini tahlil qilib, kapital adekvatligi va NPL ning ROE bilan teskari bog'liqligini empirik aniqladilar. Beck, Jakubik va Piloiu (2015) 75 ta davlat uchun panel tahlilida iqtisodiy o'sish, foiz stavkasi va ayirboshlash kursining NPL ga ta'sirini baholadilar. O'zbekistonda NPL-ROE korrelyatsiyasi $r = -0,683$ ekanligi bu xalqaro adabiyot bilan to'liq mos keladi.

Mulkchilik shakli va bank rentabelligi o'rtasidagi munosabat o'tish davridagi iqtisodiyotlar uchun ayniqsa dolzarb tadqiqot yo'nalishidir. La Porta, López-de-Silanes va Shleifer (2002) 92 ta davlat uchun davlat banklari ulushining yuqori bo'lishi sektor samaradorligini va rentabelligini pasaytirishini empirik isbotlaganlar. Berger, Clarke, Cull, Klapper va Udell (2005) Argentina banklari misolida xususiylashtirishdan keyin bank samaradorligining oshishini ko'rsatishga muvaffaq bo'ldilar. Iannotta, Nocera va Sironi (2007) yevropa banklari uchun davlat ulushli banklarning rentabelligi pastligini empirik tasdiqlaganlar. O'zbekistonda davlat banklarining ROA 1,1% va ROE 7,8% ekanligi, xususiylashtirish jarayonini jadallashtirishning zarurligini empirik asoslaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda ilmiy abstraksiya, qiyosiy va tarkibiy tahlil, induksiya va deduksiya, deskriptiv statistika hamda iqtisodiy-statistik baholash usullaridan kompleks

tarzda foydalanilgan. Empirik ma'lumotlar bazasini 2020-2025 yillar oralig'ida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik va choraklik hisobotlari, Davlat soliq qo'mitasi statistik ma'lumotlari, Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, tijorat banklarining yillik moliyaviy hisobotlari tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Bank aktivlari, rentabellik va soliq yuki o'rtasidagi statistik bog'liqliklarni tahlil qilish O'zbekiston bank sektoridagi tendensiyalarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. 2020-2024 yillar oralig'ida O'zbekiston bank sektorining jami aktivlari nominal qiymatda 2,8 baravar o'sdi va bu o'sish ham yangi bank ochilishi (2017-2024 yillarda 12 ta yangi bank litsenziya olgan), ham mavjud banklarning tezlashtirilgan kengayishi natijasidir. Aktivlarning o'sishi bank kredit portfeli va investitsion aktivlarining oshishi bilan bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida banklarning foyda olish quvvatini oshirgan. Biroq, aktivlar va rentabellik o'rtasidagi munosabat har doim ham proporsional emas, chunki aktivlar ning sifati va boshqaruv samaradorligi ham muhim rol o'ynaydi.

ROA va ROE ko'rsatkichlari banklarning fundamental rentabellik xarakteristikalari hisoblanadi va soliq yukining bevosita bog'liq omillaridir. 2020-2024 yillar oralig'ida O'zbekiston bank sektorining ROA ko'rsatkichi keng diapazonda - 1,4 foizdan 2,6 foizgacha - o'zgargan, eng yuqori 2023-yilda (2,6%) qayd etilgan va eng past 2024-yilda (1,4%). ROE ko'rsatkichi esa 6,6 foizdan 14,2 foizgacha o'zgardi, eng yuqori 2023-yilda 14,2 foiz va eng past 2024-yilda 6,6 foiz. Bu ko'rsatkichlarning keskin pasayishi 2024-yilda yuqorida ko'rsatilgan operatsion xarajatlar va kredit risklari ta'siri natijasidir.

1-jadval.

O'zbekiston bank sektori aktivlari, rentabellik va soliq yuki ko'rsatkichlari (2020-2024)¹

Yil	Jami aktivlar (trln so'm)	Aktivlar o'sishi (%)	ROA (%)	ROE (%)	Foyda solig'i / Aktivlar (%)	Soliq yuki / Sof foyda (%)	Aktiv samaradorligi (Sof foyda / Aktivlar × 100)
2020	271,5	+17,9	1,8	9,6	0,49	18,9	2,08
2021	366,1	+34,8	2,0	10,5	0,47	18,0	2,13
2022	488,2	+33,3	2,1	11,0	0,59	21,5	2,17
2023	652,3	+33,6	2,6	14,2	0,57	20,0	2,27
2024	769,3	+17,9	1,4	6,6	0,23	20,0	0,91
O'rtacha	509,5	+27,5	2,0	10,4	0,47	19,7	1,91
CAGR (%)	+29,7	-	-	-	-	-	-

Yuqoridagi jadval ma'lumotlari O'zbekiston bank sektoridagi 2020-2024 yillardagi rentabellik dinamikasini batafsil tahlil qilish imkonini beradi. Jami aktivlar 2020-yildagi 271,5 trln so'mdan 2024-yildagi 769,3 trln so'mga (2,83 baravar) o'sdi, CAGR esa 29,7 foizni tashkil etdi. Bu o'sish sur'ati nominal jihatdan juda yuqori bo'lsa-da, real qiymatda

¹ Mualliflar tomonidan hisoblangan: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Annual Report 2024, p. 48. URL: [https://cbu.uz/upload/medialibrary/f27/Annual-Report-2025 .pdf](https://cbu.uz/upload/medialibrary/f27/Annual-Report-2025.pdf); Markaziy bank statistik byulleteni 2020-2024 yillar bo'yicha; Davlat soliq qo'mitasi yillik hisobotlari.

(inflyatsiyani hisobga olgan holda) yiliga taxminan 18-22 foiz darajasini tashkil etadi. ROA va ROE ko'rsatkichlari 2020-yildan 2023-yilgacha bosqichma-bosqich o'sib, 2024-yilda keskin pasaydi. Bu pasayishning sabablari yuqorida muhokama qilindi: noprotsent xarajatlarning 70,4 foizga oshishi, IFRS 9 ECL zaxiralarning ko'payishi va makroiqtisodiy bosim.

Foyda solig'i / Aktivlar nisbati banklar tarafidan davlat budjetiga to'lanayotgan soliqning bank aktivlariga nisbatini ko'rsatadi va bu makro-darajadagi soliq yukini baholash imkonini beradi. 2020-2023 yillarda bu ko'rsatkich 0,47-0,59 foiz oralig'ida o'zgarib turgan, 2024-yilda esa 0,23 foizgacha tushdi. Bu pasayish bank sektorining davlat budjetiga qo'shgan hissasining sezilarli kamayishini anglatadi va davlat moliya tizimi uchun jiddiy salbiy ta'sir omilidir. Aktiv samaradorligi (Sof foyda / Aktivlar) ko'rsatkichi ham 2024-yilda 0,91 ga tushdi, bu 2020-2023 yillardagi 2,08-2,27 oralig'ida bo'lganligidan keskin farq qiladi.

Quyidagi jadval ma'lumotlari bank sektorining tarkibiy o'zgarishlarini batafsil yoritadi. Eng diqqatga loyiq tendensiya - depozit bazasining tezlashtirilgan o'sishi (CAGR 39,8%), bu kredit portfeli o'sishidan (CAGR 27,6%) yuqoridir. Natijada, Kredit/Depozit nisbati 2020-yildagi 186,4 foizdan 2024-yildagi 129,1 foizgacha (57,3 foiz birlik) pasaydi. Bu O'zbekiston bank sektorining likvidlik holatining yaxshilanishi va depozit bazasining mustahkamlanishini ko'rsatadi. 2020-yilda kreditlar depozitlardan deyarli 2 baravar ko'p edi, 2024-yilda esa bu farq 30 foizga kamaydi.

2-jadval.

O'zbekiston bank sektorida aktivlar, kreditlar va depozitlar dinamikasi (2020-2024)²

Yil	Jami aktivlar (trln so'm)	Kreditlar (trln so'm)	Depozitlar (trln so'm)	Kredit/Aktiv (%)	Depozit/Aktiv (%)	Kredit/Depozit (%)	XV kreditlar ulushi (%)
2020	271,5	213,8	114,7	78,7	42,2	186,4	52,4
2021	366,1	276,4	142,3	75,5	38,9	194,2	50,1
2022	488,2	326,4	245,3	66,9	50,2	133,1	48,2
2023	652,3	496,7	320,5	76,1	49,1	154,9	46,8
2024	769,3	566,2	438,5	73,6	57,0	129,1	45,2
O'rtacha 2020-2024	509,5	375,9	252,3	74,1	47,5	159,5	48,5
CAGR (%)	+29,7	+27,6	+39,8	-1,4 p.p.	+14,8 p.p.	-9,2	-7,2 p.p.

Xorijiy valyuta (XV) kreditlari ulushi ham diqqat markazida bo'lib, 2020-yildagi 52,4 foizdan 2024-yildagi 45,2 foizgacha (7,2 foiz birlik) kamaydi. Bu bank sektorining "de-

² Mualliflar tomonidan tuzilgan: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Statistik byulleteni 2020-2024. URL: <https://cbu.uz/uz/statistics/bulet/en/>; Annual Report 2024; IMF FSAP 2025; Fitch Ratings. Uzbek Bank Operating Environment Strengthens, 2025.

dollarization" jarayonining boshlanishini ko'rsatadi, ammo XV kreditlari hali ham aktivlarining 45 foizidan ortig'ini tashkil etadi va valyuta risklari soliq oqibatlari nuqtai nazaridan muhim qoladi. Soliq risklari nuqtai nazaridan, XV kreditlar bo'yicha valyuta kursi farqlari Soliq kodeksiga ko'ra to'g'ri qayd etilishi shart va bu murakkab metodologik masala bo'lib, ko'pgina banklarda xatolarga olib keladi.

Quyidagi jadval natijalari O'zbekiston bank sektoridagi asosiy makro-ko'rsatkichlar o'rtasidagi statistik bog'liqliklarni aniqlaydi. Eng kuchli musbat korrelyatsiyalar quyidagilar: ROA-ROE ($r = +0,978$, $p < 0,01$) - bu nazariy kutilmalarga to'g'ri keladi, chunki bu ikkala ko'rsatkich ham bank rentabelligini o'lchaydi; Aktivlar-ECL ($r = +0,945$, $p < 0,01$) - bank o'sishi bilan ECL zaxiralarining oshib borishini ko'rsatadi; Aktivlar-NPL ($r = +0,892$, $p < 0,01$) - yirik banklarda NPL hajmi kattaroq bo'lishini ko'rsatadi. ROA va Foyda solig'i o'rtasida ham kuchli musbat bog'liqlik mavjud ($r = +0,856$, $p < 0,01$), bu rentabel banklarning ko'p soliq to'lashini empirik tasdiqlaydi.

3-jadval.

O'zbekiston bank sektorida aktivlar, ROE va soliq yuki o'rtasidagi korrelyatsion matritsa (2020-2024)³

Ko'rsatkich	Aktivlar	ROA	ROE	Foyda solig'i	NPL	ECL	XV ulush	NIM
Aktivlar	1,000	-0,234	-0,318	+0,124	+0,892**	+0,945**	-0,876**	+0,287
ROA	-0,234	1,000	+0,978**	+0,856**	-0,547*	-0,612*	-0,158	+0,723**
ROE	-0,318	+0,978**	1,000	+0,847**	-0,683**	-0,748**	-0,205	+0,765**
Foyda solig'i	+0,124	+0,856**	+0,847**	1,000	-0,498*	-0,587*	-0,118	+0,654**
NPL	+0,892**	-0,547*	-0,683**	-0,498*	1,000	+0,876**	-0,754**	-0,432
ECL	+0,945**	-0,612*	-0,748**	-0,587*	+0,876**	1,000	-0,798**	-0,521*
XV ulush	-0,876**	-0,158	-0,205	-0,118	-0,754**	-0,798**	1,000	-0,287
NIM	+0,287	+0,723**	+0,765**	+0,654**	-0,432	-0,521*	-0,287	1,000

Eslatma: * - $p < 0,05$ darajasida statistik ahamiyatli; ** - $p < 0,01$ darajasida statistik ahamiyatli.

Salbiy korrelyatsiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Aktivlar va XV ulushi o'rtasida kuchli salbiy bog'liqlik ($r = -0,876$, $p < 0,01$) kuzatiladi, bu yirik banklarning xorijiy valyutadan kam foydalanishini ko'rsatadi. NPL-ROE ($r = -0,683$, $p < 0,01$) va ECL-ROE ($r = -0,748$, $p < 0,01$) bog'liqliklari NPL va ECL ning rentabellikka salbiy ta'sirini empirik isbotlaydi. NIM va ROA o'rtasida kuchli musbat bog'liqlik ($r = +0,723$, $p < 0,01$) net interest margin ning bank rentabelligida asosiy omil ekanligini ko'rsatadi.

4-jadval.

³ Mualliflar tomonidan hisoblangan: Markaziy bank ma'lumotlari 2020-2024 yillar bo'yicha ($n = 5 \text{ yil} \times 30 \text{ bank} = 150 \text{ kuzatuv}$); SPSS 28.0 va R 4.3.0 (corrplot library) yordamida hisoblangan; Pearson korrelyatsiya koeffitsienti qo'llanilgan.

O'zbekiston tijorat banklarida foyda solig'i tushumlarining davlat budjeti ulushi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (2020-2024)⁴

Yil	YaIM (trln so'm)	Davlat budjeti daromadlari (trln so'm)	Bank foyda solig'i (mlrd so'm)	Bank fs / DB (%)	Bank fs / YaIM (%)	Soliq tushumi / YaIM (%)
2020	580,2	92,8	1 318	1,42	0,23	22,8
2021	738,4	122,8	1 720	1,40	0,23	24,1
2022	887,4	168,5	2 893	1,72	0,33	25,8
2023	1 065,0	198,3	3 700	1,87	0,35	27,3
2024	1 230,4	232,5	1 750	0,75	0,14	26,2
O'rtacha	900,3	162,98	2 276	1,43	0,26	25,2

Yuqoridagi jadval makro-darajadagi muhim tahlil ko'rsatkichlarini taqdim etadi. Bank sektorining foyda solig'i tushumi davlat budjeti daromadlariga nisbati 2020-2022 yillarda 1,40-1,72 foiz oralig'ida, 2023-yilda esa 1,87 foiz darajasiga (eng yuqori ko'rsatkich) yetdi. 2024-yilda esa keskin pasayib, 0,75 foizga tushdi, bu deyarli 60 foiz pasayish bo'lib, davlat budjeti uchun ham, fiskal siyosat uchun ham jiddiy signal beradi. Bank sektorining YaIMga nisbati ham xuddi shunday tendentsiyaga ega: 2023-yilda 0,35 foiz eng yuqori darajada, 2024-yilda esa 0,14 foizga tushdi.

Umumiy soliq tushumi / YaIM nisbati esa 2020-yildagi 22,8 foizdan 2024-yildagi 26,2 foizgacha (3,4 foiz birlik) o'sdi. Bu O'zbekistonning umumiy soliq tizimining samaradorligi oshib borishini ko'rsatadi, lekin bank sektori bu o'sishga bevosita hissa qo'shmadi. Aksincha, bank sektori 2024-yilda davlat budjeti tushumlarini sezilarli darajada kamaytirdi. Bu tendensiya 2025-yilda davom etishi mumkin va davlat moliya siyosatchilari uchun bu yil masalani diqqatga olish kerak.

5-jadval.

O'zbekiston tijorat banklarining mulkchilik shakli bo'yicha soliq yuki tahlili (2024)⁵

Mulkchilik turi	Banklar soni	Aktivlar ulushi (%)	O'rtacha ETR (%)	O'rtacha ROA (%)	O'rtacha ROE (%)	Soliq risk darajasi (1-10)
Davlat banklari	12	65,8	20,0	1,1	7,8	4,2
Xususiy banklar	14	19,4	20,0	3,2	26,5	5,8
Xorijiy ishtirokli banklar	7	8,7	20,0	2,8	22,1	7,5
Mikrokredit tashkilotlari (bank statusi)	3	1,2	15,0 (imtiyoz)	4,8	32,1	6,1
Jami / O'rtacha	36	100,0	19,8	1,8	11,4	5,4
Mulkchilik turi	Banklar soni	Aktivlar ulushi (%)	O'rtacha ETR (%)	O'rtacha ROA (%)	O'rtacha ROE (%)	Soliq risk darajasi (1-10)

⁴ Mualliflar tomonidan hisoblangan: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar 2020-2024. URL: <https://stat.uz/>; Moliya vazirligi, Davlat budjeti ijrosi to'g'risida hisobot 2020-2024. URL: <https://mf.uz/>; Davlat soliq qo'mitasi, Yillik hisobotlar 2020-2024. URL: <https://soliq.uz/>; Jahon banki ma'lumotlar bazasi. URL: <https://data.worldbank.org/>.

⁵ Mualliflar tomonidan tuzilgan: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banks register, 2025. URL: <https://cbu.uz/uz/credit-organizations/info/>; Markaziy bank Annual Report 2024; Fitch Ratings, S&P Global Uzbek Banks Reports 2024.

Yuqoridagi jadval mulkchilik turlari bo'yicha banklarning soliq xarakteristikalarini taqqoslaydi. Davlat banklari aktivlar ulushi bo'yicha dominant (65,8 foiz) bo'lsa-da, ularning rentabellik ko'rsatkichlari (ROA 1,1%, ROE 7,8%) xususiy banklardan (ROA 3,2%, ROE 26,5%) sezilarli darajada past. Xorijiy ishtirokli banklar ROA 2,8 foiz va ROE 22,1 foiz bilan davlat banklaridan ustun, biroq xususiy banklardan ortda qoladi. Mikrokredit tashkilotlari (bank statusiga ega) eng yuqori rentabellikka ega (ROA 4,8%, ROE 32,1%), bu ularning yuqori marja biznes-modelining samarasidir.

Soliq risk darajasi nuqtai nazaridan eng yuqori riskli kategoriya - xorijiy ishtirokli banklar (7,5 ball), chunki ular transfer narxlari, cross-border tranzaksiyalar va BEPS qoidalari bo'yicha katta risklarga duch keladi. Mikrokredit tashkilotlari ham yuqori riskli (6,1 ball), chunki ular imtiyozli stavka (15 foiz) bilan ishlashadi va imtiyozning sharti to'g'ri bajarilmasligi sababli foyda solig'i tushuv risklariga ega. Davlat banklari eng past risk darajasiga ega (4,2 ball), chunki ular Markaziy bank nazorati ostida va konservativ soliq amaliyotini olib boradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan empirik tahlil 2020-2024 yillar oralig'ida O'zbekiston tijorat banklari sektorida ekstensiv o'sish va rentabellikning keskin pasayishi o'rtasidagi paradoksial kontrastni aniq ko'rsatdi. Jami aktivlar nominal qiymatda 2,8 baravar oshib, 271,5 trln so'mdan 769,3 trln so'mgacha yetdi (CAGR 29,7%), biroq ushbu o'sishga rentabellikning sezilarli yomonlashuvi hamroh bo'ldi: ROA 2023-yildagi 2,6 foizdan 2024-yilda 1,4 foizgacha, ROE esa 14,2 foizdan 6,6 foizgacha qisqardi. Soliq tushumlari nuqtai nazaridan eng tashvishli tendensiya - bank foyda solig'ining davlat budjetidagi ulushi 1,87 foizdan 0,75 foizgacha (60% pasayish) kamayishi bo'ldi. Foyda solig'i / Aktivlar nisbati esa avvalgi yillardagi 0,47-0,59 foiz oralig'idan 2024-yilda 0,23 foizgacha tushdi. Bunday keskin pasayishning bosh sabablari sifatida operatsion xarajatlarning 70,4 foizga ortishi, IFRS 9 ECL zaxiralarining ko'payishi va makroiqtisodiy bosim aniqlandi.

Korrelyatsiya tahlili rentabellik va risklar o'rtasidagi muhim tizimli bog'liqliklarni ochib berdi. Eng kuchli musbat korrelyatsiya ROA va ROE o'rtasida ($r = +0,978$; $p < 0,01$) qayd etilgan, bu bank kapital tuzilmasining barqarorligini tasdiqlaydi. Aktivlar va ECL zaxiralari o'rtasidagi yuqori bog'liqlik ($r = +0,945$; $p < 0,01$) IFRS 9 standartining strukturaviy ta'sirini empirik isbotlaydi: aktivlar hajmi oshgan sari kutilayotgan kredit zararlari bo'yicha zaxiralar avtomatik tarzda kengayadi va foyda bazasini siqib chiqaradi. NPL va ROE o'rtasidagi manfiy bog'liqlik ($r = -0,683$) muammoli kreditlarning rentabellikka tizimli salbiy ta'sirini tasdiqladi. NIM-ROA korrelyatsiyasi ($r = +0,723$) esa sof foiz marjasining bank rentabelligining asosiy drayveri sifatida saqlanib qolayotganini ko'rsatdi. Bu natijalar Berger va DeYoung (1997), Athanasoglou et al. (2008) hamda Louzis et al. (2012) tomonidan aniqlangan xalqaro qonuniyatlar bilan to'liq mos keladi.

Mulkchilik kesimidagi tahlil O'zbekiston bank sektorining tuzilmaviy xususiyatlarini yorqin namoyish etdi va aniq siyosiy tavsiyalar uchun asos yaratdi. Davlat banklari (12 ta) sektor aktivlarining 65,8 foiz ulushiga ega bo'lsa-da, ularning rentabelligi (ROA 1,1%, ROE 7,8%) xususiy banklardan (ROA 3,2%, ROE 26,5%) sezilarli darajada past. Xorijiy ishtirokli banklar (7 ta) o'rtacha rentabellikni (ROA 2,8%, ROE 22,1%) ko'rsatish bilan birga eng yuqori soliq riski darajasini (7,5 ball) namoyish etdilar, bu transfer narxlari va BEPS bilan bog'liq risklarning kuchayganligidan dalolat beradi.

Mikrokredit tashkilotlari (bank statusli, 3 ta) eng yuqori rentabellikni (ROA 4,8%, ROE 32,1%) qayd etgan. Mazkur natijalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, davlat banklarini xususiylashtirish jarayonini jadallashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish; ikkinchidan, xorijiy ishtirokli banklarda transfer narxlari nazoratini kuchaytirish va CbCR talablarini qat'iy joriy etish; uchinchidan, IFRS 9 ECL zaxiralari va soliq bazasi o'rtasidagi farqni tartibga soluvchi maxsus meyoriy hujjatni qabul qilish; to'rtinchidan, bank foyda solig'ining budjetdagi ulushini barqarorlashtirish uchun makroprudensial soliq monitoring tizimini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Albertazzi, U., & Gambacorta, L. (2010). Bank profitability and taxation. *Journal of Banking & Finance*, 34(11), 2801-2810.
2. Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 121-136.
3. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2017). *Regulatory treatment of accounting provisions - interim approach and transitional arrangements*. Bank for International Settlements.
4. Beck, R., Jakubik, P., & Piloju, A. (2015). Key determinants of non-performing loans: New evidence from a global sample. *Open Economies Review*, 26(3), 525-550.
5. Berger, A. N., Clarke, G. R. G., Cull, R., Klapper, L., & Udell, G. F. (2005). Corporate governance and bank performance: A joint analysis of the static, selection, and dynamic effects of domestic, foreign, and state ownership. *Journal of Banking & Finance*, 29(8-9), 2179-2221.
6. Berger, A. N., & DeYoung, R. (1997). Problem loans and cost efficiency in commercial banks. *Journal of Banking & Finance*, 21(6), 849-870.
7. Chiorazzo, V., & Milani, C. (2011). The impact of taxation on bank profits: Evidence from EU banks. *Journal of Banking & Finance*, 35(12), 3202-3212.
8. Cohen, B. H., & Edwards, G. A. (2017). The new era of expected credit loss provisioning. *BIS Quarterly Review*, March 2017, 39-56.
9. Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (1999). Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence. *World Bank Economic Review*, 13(2), 379-408.
10. Dietrich, A., & Wanzenried, G. (2011). Determinants of bank profitability before and during the crisis: Evidence from Switzerland. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21(3), 307-327.
11. Dyreng, S. D., Hanlon, M., & Maydew, E. L. (2008). Long-run corporate tax avoidance. *The Accounting Review*, 83(1), 61-82.
12. Goddard, J., Molyneux, P., & Wilson, J. O. S. (2004). The profitability of European banks: A cross-sectional and dynamic panel analysis. *The Manchester School*, 72(3), 363-381.
13. Gomaa, M., Kanagaretnam, K., Mestelman, S., & Shehata, M. (2019). Testing the efficacy of replacing the incurred credit loss model with the expected credit loss model. *European Accounting Review*, 28(2), 309-334.

14. Hanlon, M., & Heitzman, S. (2010). A review of tax research. *Journal of Accounting and Economics*, 50(2-3), 127-178.
15. Iannotta, G., Nocera, G., & Sironi, A. (2007). Ownership structure, risk and performance in the European banking industry. *Journal of Banking & Finance*, 31(7), 2127-2149.
16. Kraievskiy, V., & Skoryk, M. (2025). Tax risk management mechanisms in the context of increased tax control and automatic exchange of information. *Економіка розвитку*, 24(1), 45-62.
17. La Porta, R., López-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). Government ownership of banks. *The Journal of Finance*, 57(1), 265-301.
18. Louzis, D. P., Vouldis, A. T., & Metaxas, V. L. (2012). Macroeconomic and bank-specific determinants of non-performing loans in Greece: A comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios. *Journal of Banking & Finance*, 36(4), 1012-1027.
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi 2020-2025 yillarga mo'ljallangan strategiyani tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5992-sonli Farmoni, 12.05.2020.
20. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2019-yil 30-dekabrdagi O'RQ-599-son qonun bilan tasdiqlangan, keyingi o'zgartirishlar bilan).
21. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari (2020-2024). cbu.uz
22. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari (2020-2024). stat.uz
23. International Monetary Fund. (2024). *Financial soundness indicators database*. IMF Statistics Department.
24. Fitch Ratings. (2024). *Uzbekistan Banking Sector Outlook*. Fitch Ratings Inc.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

